

University of Groningen

Literary and Rhetorical Theories in Greek Scholia

Meijering, Rosemarie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1987

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Meijering, R. (1987). Literary and Rhetorical Theories in Greek Scholia. Groningen: Egbert Forsten.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

In de derde eeuw voor Christus werd in Alexandrië een grote bibliotheek gesticht. Gesteund door de machtige Ptolemaeëndynastie, lieten de bibliothecarissen uit alle uithoeken van de Griekse wereld handschriften aanvoeren van dichters en schrijvers. Teksten werden gecatalogiseerd en uitgegeven, commentaren en lexica geschreven. Aan de geleerden verbonden aan deze Alexandrijnse bibliotheek is het voortbestaan van veel klassieke Griekse teksten te danken. Tevens waren zij de eerste grote filologen in het westen. Bij het maken van edities, bijvoorbeeld, dwongen de varianten in de handschriften hen zich te bezinnen op criteria om de authenticiteit van tekstlezingen te beoordelen. De studie van Homerus noodzaakte hen stelling te nemen in reeds eeuwenoude discussies over de auteur of auteurs van de epen, over de bizarre, sprookjesachtige scènes in de Odyssee, over het frivole, misschien wel immorele gedrag van goden. Discrepanties tussen Homerus en latere versies van een verhaal, zelfs tussen meerdere versies van een verhaal op naam van een en dezelfde auteur, stelden commentatoren voor de vraag welke de relatie is tussen poëzie en traditie. Het bestaan van zo uiteenlopende tekstsoorten als epos, tragedie, komedie en koorlyriek dwong hen hun standpunten in deze kwesties te differentiëren naar genre. De interpretatie van problematische passages vereiste grondig onderzoek naar het idioom van poëzie, van specifieke soorten poëzie, en van individuele dichters.

Zo zijn in de Hellenistische tijd vele geleerde werken geschreven, waarin zo al niet expliciet, dan toch impliciet deze en dergelijke kwesties aan de orde kwamen. Hiervan resten nu nog slechts korte inleidingen op afzonderlijke gedichten (de zogenaamde 'Hypotheseis' of *argumenta*) en scholia, 'kleine stukjes geleerdheid' in de marges of tussen de regels van de besproken tekst. Na eeuwenlang verkeerd te zijn begrepen, onjuist gecopieerd, geëxcerpeerd, gecombineerd, opnieuw geredigeerd en bijna steeds ontdaan van de naam van hun oorspronkelijke auteurs, staan hier in onze middeleeuwse handschriften (en niet eens bij alle teksten) de povere restanten van de eerste grote filologische bloeitijd.

In dit proefschrift wordt een poging gedaan door een zorgvuldige analyse van de scholia, in het bijzonder die op Homerus, Sophocles en Euripides, iets te achterhalen van de inzichten en ideeën van de oorspronkelijke commentatoren. Uit het bovenstaande zal duidelijk zijn hoeveel voorzichtigheid bij een dergelijke poging geboden is, maar ook hoe belangwekkend zelfs een bescheiden voortgang kan zijn in het onderzoek op dit gebied.

Ik heb gekozen voor de volgende benadering.

De Alexandrijnen begonnen met het becommentariëren van concrete teksten, toen al honderden jaren over literatuur was gedacht en geschreven. Het is daarom niet onaannemelijk dat er een samenhang bestaat tussen hun werk en ideeën die we kennen uit andere bronnen, bijvoorbeeld de *Poetica* van Aristoteles. Scholia die hoop wekken iets van hun achtergrond prijs te zullen geven worden daarom vergeleken met van elders bekende theorieën. Daarbij is het echter onvoldoende slechts te letten op de inhoud. Verreweg de meeste scholia attenderen op (niet zelden vermeende) feitelijkheden in de tekst, zonder de oorspronkelijke vraagstelling of de conclusie van de commentator expliciet te maken. Zij constateren bijvoorbeeld de gemeenheid van een personage, maar vermelden niet of en hoe die gemeenheid de kwaliteit van het dichtwerk beïnvloedt. Zo'n zakelijke constatering leert ons niets over een mogelijke relatie tussen het scholion en Aristoteles' uiteenzettingen over slechte karakters in poëzie.

Om toch verder te komen is daarom ook een analyse nodig van de technische terminologie. Ook hierbij is het echter niet mogelijk louter op grond van overeenkomsten en verschillen in woordgebruik tot conclusies te geraken. De antieke technische terminologie op het gebied van de literatuurtheorie blijkt weinig vast te zijn geweest. Termen veranderen van betekenis, verdwijnen en worden vervangen, maar dat weerspiegelt niet noodzakelijkerwijs veranderde opvattingen over poëzie en literatuur. Alleen een analyse van de afzonderlijke termen, de oude en de nieuwe, kan licht werpen op de concepten die er aan ten grondslag liggen, waardoor die concepten onderling vergeleken kunnen worden. Er van uitgaande dat men concepten zal trachten te formuleren in woorden die reeds analoge connotaties hebben in andere contexten, is het duidelijk dat we bij het onderzoeken van de terminologie ook buiten de literaire theorie zullen moeten kijken. Hulp is in de eerste plaats te verwachten van de nauw verwante rhetorica, de leer van het overtuigen, maar ook moeten we de literaire ideeën van Aristoteles beschouwen in het licht van diens filosofie.

In het eerste hoofdstuk onderzoek ik antieke opvattingen over het doel van poëzie, in het bijzonder de opvatting dat poëzie het publiek (toehoorders, toeschouwers, lezers) dient 'mee te voeren' ($\psiυχ\alpha\chi\omega\upsilon\epsilon\iota\nu$) naar een andere wereld. Ofschoon het woord $\psiυχ\alpha\chi\omega\upsilon\epsilon\iota\alpha$ in deze betekenis niet bij Aristoteles te vinden is, is de gedachte impliciet in zijn theorie over het oproepen van emoties in epos en tragedie. Zijn uitspraken over emoties en emotionele betrokkenheid van publiek in *Rhetorica* II, over de werkwijze en de emotionele betrokkenheid van de auteur in *Poetica* 17 en over emotionele stijl in *Rhetorica* III, geven zicht op een redelijk volledige theorie, waarvan al voor Aristoteles belangrijke elementen zijn aan te wijzen en die na hem sterke invloed is blijven uitoefenen. Sleutelwoorden van de theorie zijn $\phi\alpha\upsilon\tau\alpha\sigma\iota\alpha$, $\acute{\epsilon}\nu\alpha\phi\upsilon\epsilon\iota\alpha$, $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\phi\upsilon\epsilon\iota\alpha$. Zoals men kon verwachten laten ook scholia zich verklaren met behulp van deze algemeen verbreide concepten: nadere conclusies over hun herkomst zijn daar onmogelijk aan te verbinden.

Hoofdstuk II gaat in op antieke ideeën over 'dichterlijke vrijheid', vrijheid ten opzichte van traditie en vooral ten opzichte van de realiteit. Het Aristotelische begrip $\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ voor 'overtuigende fictie' kreeg al spoedig de veel engere betekenis 'realistische voorstelling', aangevuld door het concept $\phi\alpha\upsilon\tau\alpha\sigma\acute{\iota}\alpha$, 'fantasie'. Zo ging men tekstsoorten onderscheiden naar de mate waarin zij de werkelijkheid weerspiegelden. Uiteenlopende op dit criterium gebaseerde indelingen, in typen tekst en in soorten poëzie, zijn ons overgeleverd door rhetoren en ook door geschiedschrijvers, die de verschillen tussen poëzie en hun eigen disciplines angstvallig in het oog hielden. Bij nadere beschouwing blijkt het echter waarschijnlijk dat vooral de interpretatie van ongeloofwaardige, derhalve 'problematische' zaken bij Homerus bij het afbakenen van de diverse gebieden een belangrijke rol heeft gespeeld. Het is bovendien een afbakening die, evenals het begrip 'dichterlijke vrijheid' (dat vooral opvalt in scholia die teruggaan op Aristarchus' Homerus-commentaren), goed te rijmen valt met Aristoteles' behandeling van 'problemen' in *Poetica* 17.

De meest interessante, en meest Aristotelische, opvatting is die van de dichter als autonome 'schepper', in zijn vrijheid niet beknot door traditie of werkelijkheid, maar slechts door de grenzen van zijn eigen $\tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta$. Het aspect van zelfstandig scheppen, 'maken', is natuurlijk inherent aan het begrip $\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ zelf; Aristoteles benadrukt dit aspect in zijn *Poetica*. Dat wat een dichter 'maakt', de plot, noemt hij $\mu\acute{\upsilon}\theta\omicron\varsigma$. In plaats van $\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ en $\mu\acute{\upsilon}\theta\omicron\varsigma$ vinden we in de scholia echter de termen $\acute{\upsilon}\mu\omicron\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\sigma\theta\acute{\alpha}\iota$ en $\acute{\upsilon}\mu\acute{\omicron}\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$, waarbij de vraag rijst of deze nieuwe begrippen ook een nieuwe visie op poëzie weerspiegelen. In het derde hoofdstuk onderzoek ik daarom Aristoteles' analyse van $\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ als 'techniek' in het algemeen, om in dat kader de werkwijze te plaatsen van de $\mu\acute{\iota}\mu\eta\tau\iota\kappa\acute{\eta}$ $\tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta$ zoals beschreven in *Poetica* 17. Mijn conclusie is dat de activiteit van een Aristotelisch dichter in twee opzichten kan worden omschreven in termen van $\acute{\upsilon}\mu\omicron\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\sigma\theta\acute{\alpha}\iota$. In de eerste plaats: hij stelt zich ten doel een bepaald handelingsverloop uit te beelden en de emotionele betrokkenheid van het publiek daarbij te bewerkstelligen. In deze betekenis is $\acute{\upsilon}\mu\acute{\omicron}\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$ een rhetorisch begrip; scholia waarin het aldus gebruikt wordt zijn te verduidelijken met behulp van rhetorische uiteenzettingen. In de tweede plaats stelt hij dat (fictieve) handelingsverloop voor als in werkelijkheid plaats vindend. Ook deze betekenis van $\acute{\upsilon}\mu\acute{\omicron}\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$ / $\acute{\upsilon}\mu\omicron\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\sigma\theta\acute{\alpha}\iota$ treffen we in de scholia aan.

In het vierde hoofdstuk komen de regels aan de orde die een Aristotelisch dichter in acht dient te nemen om het publiek zijn 'hypothetische', fictieve verhaal te doen ervaren als werkelijkheid. De techniek hiertoe vertoont grote overeenkomst met de rhetorische techniek van het overtuigen; scholia die wijzen op de weloverwogen manier waarop een dichter dingen presenteert en aannemelijk maakt gebruiken dan ook graag het rhetorische begrip $\omicron\kappa\omicron\nu\omicron\mu\acute{\iota}\alpha$, 'organisatie', en daarmee semantisch verwante woorden. Zoals een redenaar 'handig', d.w.z. doelbewust, moet omgaan met zijn argumenten en gegevens, een

geschiedschrijver met zijn feitenmateriaal, zo moet ook een dichter dat met de details van zijn verhaal. De achterliggende gedachte is dat een dichter, net als een redenaar of prozaschrijver, eerst een (in zijn geval 'hypothetische') opzet ontwerpt en pas dan met behulp van zijn τέχνη dat ontwerp tracht te realiseren: een idee al duidelijk geformuleerd in *Poetica* 17. Ook als we nagaan wat de commentatoren dan verstaan onder 'handig', οἰκονομικός, stuiten we op Aristotelische normen voor wat 'goede' poëzie is: 'economisch' is bijdragend tot de overtuigingskracht van de plot als geheel.

Dit is het hoofdstuk waarin de meeste scholia worden geciteerd, want juist functionaliteit blijkt een belangrijk criterium in Alexandrijnse discussies over de echtheid van Homerische versregels en over de kwaliteit van latere dichtwerken. Bovendien, ook zonder dat filologische 'problemen' hiertoe aanleiding geven leggen deze commentatoren graag het verband bloot tussen willekeurig ogende elementen binnen het grotere geheel van een tekst.

Het is uiterst onwaarschijnlijk dat commentatoren uit de late oudheid zich de herkomst bewust waren van de principes die ze aantreffen in werken van hun voorgangers. Ze hoefden zich er ook niet op te bezinnen, omdat de principes zich zo gemakkelijk lieten weergeven in algemeen bekende retorische begrippen. Niettemin meen ik dat de eerste generaties Alexandrijnen (Zenodotus, Aristophanes van Byzantium, Aristarchus) aanwijsbaar Aristotelisch zijn beïnvloed.

45205
1987